

İSLAM'IN İLME VERDİĞİ ÖNEM*

İslâm bir ilim ve irfan dinidir. Öğrenmeye, öğretmeye, incelemeye ve araştırmaya büyük önem vermiştir. Bilindiği gibi dinimizde ilk emir "Oku" şeklinde gelmiştir. Böylece daha başlangıçta Hz. Peygamber'e gelen ilk vahiy ile okumak emredilmiş ve insanın bilmediğini öğrenirken istifade ettiği kaleminden ve öğretmekten bahsedilmiştir.¹

Cehaletin yaygın olduğu ve okuma yazmaya hiç ilgi gösterilmediği, eğitim ve öğretimin aileden çocuklara taklitle intikalinin çerçevesi dışına çıkamadığı bir toplumda, yeni dinin bu ilk emirleri ile, bu konuda inkılâp diyebileceğimiz bir değişimin olduğuna işaret edilmiştir. Bu bakımdan tarihin izahı zor hadiselerinden biri olarak kabul edilen, İslâm'ın başlangıçta gösterdiği çok hızlı gelişmesini, büyük çapta Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ilme, insan terbiyesine, eğitim ve öğretime verdiği önemde aramak gerekir.²

İlim, âlim, öğrenme, öğrenci; Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde yüceltilmiştir. Âl-i İmran sûresi 18. ayette, Allah ve meleklerden sonra âlimler zikredilerek şöyle buyurulmuştur:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

Konu ile ilgili diğer bazı ayetler de şöyledir:

يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin..."³

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

"...De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"⁴

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

"...Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar..."⁵

Mısırlı tefsir alimi Tantâvî Cevherî, Kur'an-ı Kerim'de ilme teşvik eden ve ilimden bahseden ayetlerin sayısının 750 kadar olduğunu söyler.

Hadislerde de; ilim öğrenmek, ibadetten üstün sayılmış⁶, ibadete gösterilen önemin, öğretimde de gösterilmesi istenmiş, alimlerin kaleminden akan mürekkebin, şehitlerin kanlarına eşit olduğu⁷, ilim tahsil ederken ölen bir kimse ile Peygamberler arasında Allah

* Şükrü Özbuğday, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

¹ Alak, 96/1-5.

² Mehmet Tütüncü; Kur'an ve Hadislerde Eğitim Esasları (Makale), Diyanet İlmî Dergi, Cilt: 20, Sayı: 4, Sh: 41.

³ Mücâdele, 58/11.

⁴ Zümer, 39/9.

⁵ Fâtır, 35/28.

⁶ Bk. Buhârî, İlim, 10.

⁷ Bk. ibn-i Abdilber, Cami'u Beyani'l-ilim, s.33.

katında sadece bir derece fark bulunduğu⁸ belirtilmiştir. Bu konudaki diğer hadislerden birkaçını da burada zikrederim:

"İlim tahsil etmek, kadın-erkek her Müslümana farzdır."⁹

"Hikmet, özlü bilgi müminin yitiğidir, onu nerede bulursa alır."¹⁰

"Burada bulunanlarımız, benden işittiklerini, bulunmayanlarınıza duyursun. Olur ki, burada bulunan bir kimse işittiğini, kendisinden daha anlayışlı birisine ulaştırmış bulunur."¹¹

Bu hadislerden anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber, kendisinden öğrenilenlerin toplum içinde yayılmasını tavsiye etmektedir. Eğitim ve öğretim bu sayede yaygın hâle gelmiş, onun bu teşvik ve tavsiyeleri, beklenen sonucu vermekte gecikmemiş, daha Hz. Peygamber devrinde eğitim-öğretim bariz bir şekilde yaygın hâle gelmiştir. Yine bu sayede İslâm âleminde hadis, tefsir, fıkıh ve kelâm gibi birçok ilim dalları meydana gelmiş, eski medeniyet mensuplarının kurdukları birçok ilimlere ait eserler Arapça'ya tercüme edilerek geliştirilmiştir. Büyük İslâm medeniyetinin temeli bu ilimler olmuştur. Daha İslâm'ın ilk devirlerinde astronomi, hesap, ferâiz, tıp, antropoloji gibi müspet ilimlerin öğrenilmesi teşvik edilmiştir.

İslâm cehalete karşı savaş açmıştır. İslâm'ın en büyük düşmanı cehalettir. Onun için İslâm öncesi Arap sosyal hayatına cahiliyye ismi verilmiştir. İslâm, cahiliyye dönemine son vererek ilim ve irfan çağını açmış, ümmiliği yok etmek için mücadeleye girişmiş, okur-yazar sayısını artırmak için tedbirler almıştır. Fidyeye vererek, hürriyetlerine kavuşamayacak durumda olan Bedir Savaşı esirleri, on Müslümana okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmışlardır. Böylece İslâm, savaş hâlinde olduğu putperestlerin Müslümanlara öğretmenlik yapmalarını bile kabul etmiştir.¹²

İlim ve fenler aklî seviyeyi geliştirdiği için İslâm, ilmi bütün Müslümanlara farz kılmıştır, herkesi bununla mükellef tutmuştur. İslâm'da eğitim-öğretim, bir mecburiyettir. Cahilin sorması ve öğrenmesi; âlimin öğretmesi ve bildiğini söylemesi görevidir, İslâm'a göre bilenin ilmini esirgemesi ve cahile bildiğini söylememesi (ilmi ketmetmek) yasaklanmıştır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

"Bunlar cimrilik eden, insanlara cimriliği emreden ve Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir. Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."¹³

Müslümanlar, İslâm'ın bu ve benzeri emir ve tavsiyelerine uyarak ilme sarılmışlar, ilimlerin her dalında ilerleyerek medeniyete hizmet etmişlerdir. Zaten Kur'an-ı Kerim, birçok vesilelerle Müslümanları akıl ve fikirlerini kullanarak, âlemdeki varlıklar ve olaylar üzerine dikkatlerini çekmektedir. Yerlerden, göklerden, yıldızlardan, yağmurdan, buluttan, rüzgardan, aydan, güneşten, bitkilerden, ağaçlardan, hayvanlardan, denizlerden, karalardan ve daha nice şeylerden bahseden Kur'an-ı Kerim, bunlardan ibret almaları için insanları uyarmaktadır. Bu yönden Müslümanlar çevresini ve çevresindeki olayları incelemek, onlardan ibret almak

⁸ Bk. a.g.e., s. 126.

⁹ İbn Mâce, Mukaddime, 17, 1/81.

¹⁰ İbn Mâce, Mukaddime, 15, 11/1 395.

¹¹ Buhari, İlim, 9.

¹² Prof.Dr. Süleyman Uludağ; İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, T.D.V. Yayını, Ankara 1989, Sh.150,151.

¹³ Nisa, 4/37.

hissini duymuşlar, dinî ilimlerde olduğu gibi diğer ilim ve fen dallarında da değerli çalışmalar yapmışlardır. Bir Türk şairi her çeşit ilmin alınması gerektiğini şöyle ifade eder:

Ulûmun cümlesin kesbe harîs ol,
Sakın bir ilimle kalma keselden.
Kamu ezhâra konmağıyla arı,
İki cevher verir şem'u aselden,
Birisi bir nurdur verir ziyayı,
Halâs eyler biri nice ilelden.

Yani: Bütün ilimleri öğren, tembellik gösterip biriyle yetinme. Arı, bütün çiçeklere konup bal toplar ve iki cevher verir; biri mum olup ışık saçar, biri de nice dertlere deva olan baldır.

Bu mısralarda da ifade edildiği üzere, Müslüman alimler; arının her çiçekten bal topladığı gibi her türlü ilimden faydalanmışlar, ilim ve medeniyetin ilerlemesinde büyük katkılar sağlamışlardır.

Hükümdarlar ilmin gelişmesini sağlamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Halife Me'mun 820 yıllarında Bağdat'ta Beyt'ul Hikme" denilen ilim akademisini kurdu. Bu akademi medeniyete büyük hizmette bulundu. Buna paralel olarak Fâtımîler de, 1005 yılında Kahire'de Dâru'l-Hikme'yi kurdular. Bu kurumlar, ilim ve fenne unutulmaz yardımda bulundular. İlim meş'alesi, Doğunun Batının her yerini aydınlattı. Müslümanlar, aklî ve naklî ilimlerde nice çalışmalar yaptılar, icad ve keşiflerde bulundular. İlim ve fennin her dalında şöhret sahibi oldular. Nitekim Kimyada Cabir, İbn-i Hayan, İbn-ı Heysem, Bîrûnî; Tıpta Râzî ve İbn-i Sînâ; Sosyolojide İbn-i Haldun; Astronomide Ali Kuşçu, Kadızâde Rûmî; Felsefede Gazâlî, İbn-i Rüşd ve Fârâbi bunların başında gelenlerdendir.

Fakat daha sonra ilim ve medeniyet meşalesi el değiştirdi. Batılılar, medeniyeti Müslümanlardan aldılar. Batı, ancak Hıristiyanlığın baskısından ve bilginleri cezalandıran engizisyon mahkemelerinden kurtulduktan sonra uyandı. Ziya Paşa:

Ger Endülüs olmasa ziyadar,
Kim Avrupa'yı ederdi bidâr.

Yani: "Eğer Endülüs ışık saçmasaydı Avrupa'yı kim uyandırırdı?" demekle Müslümanların Avrupa'ya medeniyet götürdüklerini, bugünkü medeniyete onların ışık tuttuğunu anlatmaktadır.

Görüldüğü gibi, Müslümanların ilim âlemine çok büyük ve değerli hizmetleri olmuştur. Bu konuda Türklerin payı da çoktur. Bursalı Mehmet Tahir bu gerçeği şöyle ifade eder: "İslâm medeniyet ve kültürüne hizmet edenlerin yarısı değilse de üçte birinin mutlak surette Türk olduğu sabittir... Hele tefsir, hadis, tasavvuf, fıkıh, kelâm ilimlerinde eser veren değerli zatların yarısının Türk oldukları meydandadır."¹⁴

Ancak ne acıdır ki, önceleri mevcut olan bu hamleci ruh, sonraları, aynı aşk ve şevkle

¹⁴ Osman Keskioglu, İslâm'da Eğitim ve Öğretim, DİB. Ankara, 1987, s. 5, 8, 10.

devam etmemiş, Müslümanlardan ilim ve teknoloji bayrağını alan Avrupalılar, bayrak yarışında onları geçmişlerdir. Müslümanlar ise, Avrupalılarla aralarındaki farkı kapatma yönünde çalışma yerine, tembelliği, cehaleti ve tefrikayı tercih etmişler, böylece aradaki fark iyice açılarak 20. yüzyılda Hıristiyan âleminin kültürel ve teknolojik hakimiyetine teslim olmuşlardır.

Şu hususu da mutlaka belirtmemiz gerekir ki, İslâm ülkelerinin ilim ve teknikte geri kalmalarının sebebi İslâm dini değildir. Akla ve onun ürünü olan ilme bu kadar çok değer veren bir dinin mensuplarının cahil ve geri kalmalarını izah için ileri sürecekleri hiçbir makul ve geçerli mazeretleri olamaz. Çünkü ilim ile din arasında ortak noktalar bulunmaktadır. Hatta İslâm'a göre din, ilmin kaynaklarından birisidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi İslâm vahyi, ilmi destekleyen, teşvik eden, ona yol gösteren mesajlarla yüklüdür.

Ferdin ve toplumun gelişmesi için, insanın maddî ve manevî cepheleriyle bir bütün hâlinde eğitilmesi gerekmektedir. Kişinin benliğinde bu denge kurulmadığı takdirde, yani sadece bedenî kuvvetler geliştirilip, ruhî kuvvetler ihmal edildiği takdirde, bu tek yönlü ve eksik eğitimden mutaassıp insan yetişir. Ne adına olursa olsun, taassuptan da sadece zarar ve gerilik doğar, insanlık tarihinin değişik dönemlerinde bunun acı örneklerini görmek mümkündür. Nitekim ortaçağ Avrupası'nda müspet ilmin gelişmesine, din adına engel olunması dinî bir taassubun sonucu idi. Buna mukabil, aklın da müspet ilim alanında kazandığı başarılarından dolayı mağrur olarak kafa tutması da bir büyük taassup oldu. İşte bu her iki taassup, insanı madde ve manâsıyla bir bütün olarak kavrayamayan, onun her iki yönünü birlikte alarak doyurup geliştiremeyen, onu tek yönlü ele alıp, diğer yönünü ihmal eden eksik ve yanlış bir insan ve eğitim anlayışının acı meyvesi idi.¹⁵

Mehmet Akif, gençliğe "Âsım'ın" şahsında yol gösterirken, iki kudrete önem verilmesini tavsiye eder ve milletin özellikle yetişmekte olan nesillerine bu yönde rehberliğin önemine işaret eder. Bunlar; marifet (ilim, bilgi, teknik, sanat, her konuda ustalık ve hüner) ve fazilet (iyi huy, iyi ahlâk ve yüksek meziyetlerdir, tutarlı kişilik) tir. Çünkü, marifet, halkı müreffeh kılacak bütün maddî imkânların, memleketin hayrını ve kalkınmasını temin edecek, fazilet ise bunu tamamlayacaktır.¹⁶

Mehmet Akif bu konuda, mısralarında şöyle der:

Çünkü milletlerin ikbâli için evlâdım marifet bir de fazilet... İki kudret lâzım. Ma'rifet ilkin ahâliye saadet verecek Bütün esbabı taşır; sonra fazilet gelerek, O birikmiş duran esbabı alır, memleketin Hayr-ı ilâsına tahsis ile sarfetmek için Ma'rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer, Tek fazilette teâlî edemez, za'fa düşer iptidailiğe mahsûs olan âvâre sükûn, çöker asabına. Artık o da bundan memnun!¹⁷

Burada da ifade edildiği gibi eğer bir millette ilim yok ise, ilmin ve tekniğin öğretimi yeterince yapılmıyorsa, o millet sadece fazilet (iyi ahlâk) ile yükselemez, zayıf düşer. Böyle bir milletin fertleri belki iyi insanlar olabilirler, fakat ilim ve teknikten mahrum olmaları halinde onların bu iyiliği, değişen ve gelişen şartlara uyumda bir fayda sağlamaz.

¹⁵ Dr. Ahmet Gürtaş (Merhum) Atatürk ve Din Eğitimi, Basılmamış doktora tezi, Konya 1993, s. 13,14.

¹⁶ Yrd. Doç. Dr. Halis Ayhan; Din Eğitimi ve Öğretimi, D.I.B. Yayını, Ankara 1988, s.49, 50, 51.

¹⁷ M. Âkif Ersoy; Safâhat, İstanbul 1975, Sh:442.

Bir de bunun aksi olabilir: Bir millette ilim ve teknik öğretim yeterince olur, fakat ahlâk eğitimi olmaz ise işte bu hal o millet için ölçülemeyecek kadar büyük felâkettir. Yalnız başına maddî ilimlere ve onun öğretimine dayanarak milletlerin yükselişi ve mutluluğu sağlanamaz. Yine Mehmet Akif bu konuda şöyle der: Ma'rifet farz edelim, var da, fazilet mefkûd, Bir felâket ki cemaatler için, nâ-mahdûd. Beşerin ruhunu tesmîm edecek karha budur;

Ne musîbettir o, taunlara rahmet okutur!¹⁸

Dünyanın gelişmiş milletleri hangi ölçüde bir müspet ilim ve teknik öğretimi yapıyorsa o seviyede bir öğretim yapılmalıdır. Bunun yanı sıra fazilet ve ahlâkî davranışlar, dinimizin getirdiği değerlerden alınarak eğitimle, yetiştirmekte olan nesillere kazandırılmalıdır.

İşte böyle bir eğitim-öğretim sonucu, bilgili ve faziletli gençler yetişecektir. Bu gençlerin omuzunda memleket her alanda kalkınacaktır.

2004-2005 Eğitim Öğretim yılının bütün eğitim kurumları için başarılı geçmesini dilerken, va'zımı yine Akif'in şu mısralarıyla bitirmek istiyorum:

Şimdi, sen bizdeki kudretleri essen bir bir,
Göreceksin ki; bu millette fazilet en uzun,
En derîn köklere yaslanmada; hem sonra onun,
Bir mübarek suyu var, hiç kurumaz: "Din-i mübîn."
Hâdisât etmesin oğlum, seni asla bedbîn...
Bu cihetten, hani hiç yılmasın, oğlum, gözünüz;
Sadece Carb'ın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber gece gündüz, didinin;
Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin!
Fen diyarında sızan namütenahi pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfî' suları.
Aynı menbâları ihya için artık burada,
Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada.¹⁹

¹⁸ a.g.e., s. 442.

¹⁹ a.g.e., s. 443.